

Mit tegyünk és mit ne tegyünk a gyermekek érdekében

Gyermekotthoni (disz)funkciók az érdekérvényesítés nézőpontjából

A gyermekvédelmi szakellátásról folyó szakmai diskurzus középpontjába az utóbbi évtizedben az egyedi sajátosságokra reagáló szükségletközeli gondoskodás fogalomköre került. A szakretorikában egyre kiemelkedőbb hangsúlyt kap a gyermeki individuális igények kielégítésének jelentősége, feltételrendszere, a jogok és érdekek átfogó és részletekbe menő érvényesítése. Ugyanakkor a terepen kibontakozó munka minden jelzés szerint beleütközik a kliensközponú szolgáltatás elé gördülő buktatókba, az intézményi kapacitás, szándék és érdekelttség állította korlátokba.

Szükséglet, igény, érdek

A szükséglet, igény, érdek néven jelölt fogalmak többnyire egymás szinonim megfelelőjeként fordulnak elő a gyermekvédelmi szakemberek kommunikációjában, holott az egzakt jelentések között rejlő különbözőségeik kihangsúlyozásával értékes információkhoz juthatunk a gyermekek jólétének és védelmének megszervezését, biztosítását illetően. A gyermekvédelem szempontjából különösen izgalmas kérdésnek találom, ha olyan megközelítésben vesszük szemügyre az említett fogalmak jelentéstartalmát, amely az individuum és környezete kapcsolatára fókuszál. Voltaképpen arról van szó, hogyan formálódik a gyermek szükséglete igénnyé a támogató közegben, és miként jelenhet meg az igény a gyermek egyéni érdekeként. A gyermek fejlődésének biológiai, pszichikai és szociális aspektusaihoz kezdetben a szűkebb, majd az egyre táguló határokkal bíró környezetéből veszi át azokat a lételemekeket (pl. táplálék, mozgás, beszéd, biztonság, szeretet, figyelem, információ, önkifejezés stb.), amiket egymáshoz illesztve építi fel és alakítja személyiségét. Az egészséges személyiségfejlődés esélye attól függően alakul, hogy mennyiben és milyen minőségben kielégítettek e szükségletek a gyermeket övező milióban, különösen a róla gondoskodó személy(ek) által. A gyermek individuális szükségleteihez viszonyuló gondozói magatartás jellege szerint széles skálán írható le annak megfelelően, hogy mennyire célzottan reflektál, s ezzel milyen mélységben és kiterjedésben éri el a gyermek szükségletkörét. A gondoskodás természete a súlyosan elutasító-elhanyagoló mintázatoktól ível az aktív figyelő-elismerőig. Annál erőteljesebben érvényesül az aktív figyelő-elismerő viszonyulás, minél jellemzőbbnek tekinthető az, hogy a gyermek szükségleteiből fakadó belső késztetései megértésre, elfogadásra találnak. A lényegi eltérés abból adódik, hogy a pozitív pólus felé haladva a szükségletek kielégülésének teljesülése mindinkább kevésbé marad a gyermek személyes ügyének keretében, mivel a közösség, a gondozó(k) vállal(nak) fokozódó felelősséget érte. E felelősségvállalás azzal nyeri el értelmét, ha megtalálja a gyermek igényeit, és egyénre szabottan, megbízhatóan, tervezetten valóra váltja. Az igény (egy lehetséges értelmezés szerint) már túlmutat a szükséglet felismerésén, arra ad magyarázatot, hogy mikor, mivel, milyen lehetséges módokon elégíthető ki a szükséglet. Amikor a gyermekek igényeiről szólok, akkor arra gondolok, minek/miknek kell történnie ahhoz, hogy a gyermekek pszichés és szomatikus hiányállapotai, problémái rendeződjenek.

A személyes igények kifejezése azonban még nem vezet el mechanikusan a megvalósítására irányuló közösségi cselekvés kiváltásához, ehhez az kell, hogy a gyermek ellátásáért felelős személyek a már feltárt és körvonalazódott igényt a gyermek érdekében állónak minősítsék. A gyermek érdeke olyan interakció-mezőbe helyezett igény, amely csak a mások érdekeinek kontextusában értelmezhető. A társadalmi térben megjelenő személyes igény akkor válik érdeké, ha teljesülése a közösség más szereplőinek viselkedéséhez, vagy akár a közösség együttes fellépéséhez kötött. A különféle igények tehát érdekeként öltenek formát a személyek közötti interakciókban. Az érdekek érvényesítésének optimális eseteiben a közösség fel-, illetve elismeri az egyéni érdekeket, minden érdek számít, teljesülésre érdemesnek tekintett. Ennek eléréséhez azonban a közösségnek ki kell építenie a kollektív érdekérvényesítés garanciáit: azonosítania,

illetve meg kell határozni a prioritást élvező érdekeket, s az érdekütközések feloldására kölcsönösen elfogadható „vesztesmentes” megoldásokat kell keresnie. A sokféle érdekcsoport nem azonos eséllyel vesz részt a közösségi figyelemért, cselekvésért, erőforrásokért folytatott versenyben. Azok a népességcsoportok, akik a közösségi élet szabályaira, működésére, forrásfelhasználására kevésbé tudnak hatást gyakorolni, azoknak saját erőből, önmagukra utalva rendkívül nehezített vagy teljességgel lehetetlen igényeiket az érdekek mezejére léptetni és sikeresen képviselni. Ilyen sérülékeny csoportja a társadalomnak a szociális izolációban, szegénységben, információhiányban élők rétege vagy akár az életkorukból adódóan korlátozottan cselekvőképes gyermeknépesség, és ilyen e két említett népességcsoport közös halmazát képező, a hátrányos pozíció veszélyeivel halmozottan érintett gyermekvédelmi gondoskodásra szoruló gyermekpopuláció. Ha a társadalomnak fontos e gyermekek egészséges fejlődése, jóléte, érett, produktív, felelős, normakövető felnőtté válása, akkor a közösség kötelessége, hogy a gyermekek szükségleteit megkülönböztetett figyelemmel kutassa, felismerje, és az igényeiket a közösség tagjainak érdekszerében kiemelten kezelje. Ennek véghezvitele Magyarországon a társadalom egészének kötelessége, de a különleges bánásmódra utaltság szükségessé teszi a szakosodottabb, specializáltabb, szervezettebb többlettámogatás biztosítását is, s ennek eszköze az állam és a civil szféra közös gyermekjóléti-védelmi szolgáltatói rendszere. Ehhez járulnak hozzá a gyermekek igényeinek és érdekeinek védelmét, képviselést, előtérbe állítását szolgáló jogi- és szakmai szabályok. (A jogi rendelkezések, utasítások elsősorban a gyermekek érdekeinek, a szakmai előírások, útmutatások pedig a gyermekek igényeinek előmozdítását, érvényesítését célozzák.) A sérülékeny gyermekérdekek megóvása érdekében a gyermekvédelem szereplőinek, az államnak és a családnak, a szakembereknek, a szülőknek és a gyermekeknek együttes fellépése szükséges ahhoz, hogy a közösségi érdekviszonyok hierarchiájában a gyermekek érdekei valóban mindenek felett álljanak. A gyermekvédelem intézményrendszere tehát a gyermeki érdekek egyedi és társadalmi szintű artikulálásának és érvényesítésének egyik eszköze. Azzal is számot kell vetnünk azonban, hogy a gyermekvédelem intézményrendszere sem mentes „eredendően” azoktól a hibáktól, amelyek a védeni hivatott célcsoport érdekeinek sérelméhez vezetnek. Különösen igaz ez a gyermekvédelem szakellátási területére, ahol ha a terepen dolgozók nem kellőképpen elkötelezettek vagy felkészültek, nagy a veszélye annak, hogy akár szándékolatlanul, észrevétlenül is bizonyos intézményes kvázi-érdekek prése alá vetődnek a gondozott gyermekek kiszolgáltatottságtól törékeny érdekei.

A felismerés útjai és útvesztői

A szükségletorientált gondozói-nevelői magatartás természetének körvonalazásához az elkötelezettség, az intenzitás és a komplexitás szemre vételezése nyújt eligazító támpontokat. A szakember elkötelezettsége ebben a vonatkozásban azt fejezi ki, hogy mennyire, milyen elmélyültséggel, átéléssel sajátította és fogadta el azt a szemléletet, hogy a gyermekvédelmi fejlesztő-problémakezelő munka kiindulópontja a gyermek szükségleteinek megértésén alapszik. A szükséglet-felismerés egyszerűsített gyakorlata többnyire a közismert, látványosan, verbálisan jelen levő, könnyen azonosítható késztetések, vágyak, kívánságok észlelésével is megelégszik, a gyermek személyiségének rejtettebb mozgató erőivel, problémáival nagy valószínűséggel csak akkor szembesül, amikor a tartós hiányállapot, belső feszültség, sérülés már tünetek, szindrómák (pl. pszichés- és magatartászavarok, szomatikus betegségek, disszociális viselkedés) képében tör a felszínre. A szükségletközpontú beállítottság ezzel ellentétesen cselekszik: meggyőződéssel azt az álláspontot képviseli, hogy mindennemű nevelő, fejlesztő és terápiás tevékenység „motorja” a gyermek szükségletstruktúrájában rejlik. Akkor befolyásolhatóak a fejlődési folyamatok, ha a közrehatás a gyermek meglévő szükségleteire reflektál, illetve ha új szükséglet-késztetéseket mobilizál.

Az elkötelezettséghez szorosan kapcsolódik az intenzitás követelménye, ugyanis nem hagyatkozhatunk csupán a szükségletcentrikus érzékenységre az esetvezetés során. Az intenzitás

kérdésével foglalkozva arra keressük a választ, hogy milyen ismérvekkel írható le az az erőfeszítés, amit a szakemberek a gyermek részletgazdag szükségletképének megrajzolásáért tesznek. Az bizonyosan elmondható, hogy a segítő-team szükségletirányú érdeklődését a módszerességnek, a folyamatosságnak és a türelemnek kell jellemeznie. A gyermek egyedi szükségletkonstellációjának megismerése módszeres kutatómunkával érhető el, mégpedig az adekvátnak ítélt pedagógiai-pszichológiai módszerek, technikák, eljárások alkalmazásával. Az is döntő jelentőségű, hogy az információgyűjtés és elemzés-értékelés „kampányszerű” jelleggel történik-e vagy a napi életritmusba szervesen illeszkedő rendszerességet, folyamatosságot tartóan. A feltáruló problémák, hiányállapotok, vágyak előtt nyitott segítői-támogatói beállítottság és aktivitás azonban nem veszíthet lendületéből akkor sem, ha kezdetben elhárításba, nyílt vagy passzivitásba burkolózó ellenállásba ütközik. A szülőkhöz, családhoz fűződő feltétlen bizalmában megrendült, többretűen sérült gyermek kizárólag a biztonság-érzetének rehabilitálásával, a tapintatos és türelmes segítői attitűd megtapasztalásakor tárja fel belső világát (fájdalmait, gondjait, örömeit, igényeit).

A szükségletközeli ellátás további karakterisztikus tulajdonsága a komplexitás. Akkor beszélhetünk arról, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban bevont gyermek személyiségének vizsgálata a komplexitás kritériumának megfelelő, ha széles rendszerszemléletű látószögben tekint a gyermekre, vagyis

1. a gyermeket övező szűkebb-tágabb családi kapcsolatrendszert és miliót, valamint a gyermekkel kapcsolatba kerülő intézményekből és szakemberből álló formális hálózatot egyöntetűen információs forrásként kezeli;
2. nem csupán parciálisan, egy-egy kiragadott szükségletterületre reagálva szabja ki a cél- és feladatrendszerét, hanem átfogja a gyermek szükséglet-spektrumának horizontális és vertikális vetületét egyaránt, vagyis érinti a szükséglet-összetevők teljességét és azok mélységi szintjeit, rétegeit.

Egyoldalú megközelítésre utal, ha a nevelésbe vett gyermek helyzetének, problémáinak megoldásában, egyes releváns szereplők információt hordozó és elemző kompetenciáját az esetkezelő stáb elhanyagolja, mellőzi vagy elutasítja. Példaként hozható fel erre a vér szerinti család meglátásainak nélkülözése vagy valamely érintett szakember kirekesztése a közös munkából. Túlzón leegyszerűsítő, és akár súlyos hiányállapotokat, személyiségfejlődési zavarokat is előidézhet az a gyakorlat, ahol felbomlik az egyensúly a testi-egészségügyi és a szellemi-érzelmi vonatkozású szükségletek figyelembe vétele között. Az intézményes ellátásban különösen magas a rizikófaktora a pszichés-szociális jellegű szükségletek elhanyagolásának, a fizikai-materiális szükségletekre korlátozott gondozásnak, így az érzelmi kielégületlenség tartós fennmaradásának. Ezért a gyermekotthoni beavatkozás kockázati tényezőit alaposan ismernie, a másodlagos viktimizáció megelőzésének kereteit és módszereit pedig betartania és alkalmaznia kell a szakmaközösségnek. Más szemszögből nézve, de ugyancsak elégtelen gondoskodást eredményez, ha csak a könnyen behatárolható, nyilvánvaló, esetleg verbálisan közreadott igények megragadására terjed ki az intézmény látómezője, s a személyiség mélyebb rétegződéseiben gyökerező sajátosságok, hiányállapotok, traumák, problémák iránt érzéketlenséget tanúsít. A komplexen végzett szükségletfeltárás fogalma alatt tehát azoknak a módszereknek és intézkedéseknek az összehangolt és dinamikus működtetését értem, amellyel felfejthetővé és okozatilag is érthetővé válnak a gyermekek életkori és egyedi fejlődésének törvényszerűségeiből, esetleges fejlődési eltéréseiből, deficitjeiből, sérüléseiből eredő, többnyire nehezen áthatolható pszichés védőfalakkal körbezárt szükségleteik.

Prioritás a személyes igények rendszerében

A gyermekvédelmi feladatokat végző szakemberek a szükségletek feltárulkozását követően érthetik meg, hogy mire van feltétlen vagy feltehetően igénye a támogatott gyermeknek. Olyan feltételrendszer kidolgozásán kell munkálkodnia az esetvitelért felelős szakembergárdának, amely kedvező körülményeket teremt a különféle eredetű szükségletcsoportok kielégítésének különböző

lehetőségeihez, módjaihoz. De vajon mi a teendő akkor, ha a gyermek személyes igényei egyes területeken ellentétes tartalommal bírnak, vagyis ha a körvonalazódott igények maradéktalan teljesítése az adott szituációban egymást kizáró intézkedésekhez vezetnének? Természetesen minden eset valamennyi döntési, problémamegoldási helyzetében a teljességre törekvésre, a gyermek igényeinek mind átfogóbb realizálására mint irányelvre kell tekintenünk. Így van ez akkor is, ha vitathatatlan, hogy mindannyiunk életének (a gyermekvédelem intézményrendszerén belül és azon kívül is) szerves részét képezi az igényeink korlátozott érvényesítési lehetőségeiből adódó választási kényszer. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezzel a gyermekvédelmi tartalmú döntések meghozatalakor igen gyakran szembe kell néznie az érintetteknek. Ekkor roppant nehéz szakmai dilemmát is okozhat annak eldöntése, hogy a gondozási folyamat egy-egy mérföldkövének (javaslattétel az elhelyezésről, egyéni gondozási-nevelési program tervezése, napi életgyakorlat kialakítása, stb.) a gyermek melyik igényének teljesüléséhez, azaz mely szükségletének kielégítési módjához, lehetőségéhez nyisson teret, erőforrásokat, jobb esélyeket az ellátórendszer, vagy a mindennapi munkafeladatai során a gondozószemélyzet. Ha nem valósítható meg az egyén igénykörének együttesen megfelelő cselekvéssor, az adott döntési szituációban a mérlegelés tétje voltaképpen az, hogy mi nevezhető a gyermek érdekében álló fellépésnek. A gyermek érdekének (legjobb igényének) meghatározásához tehát időnként elkerülhetetlen az elsőbbségi sorrend kijelölése. Nézetem szerint szakszerű állásfoglalás akkor születhet a kérdésben, ha a döntéshozók figyelembe veszik az individuum szükségleteinek hierarchikus szerveződését, és az egyén megítélése alapján értékesebb, fontosabb, számottevőbb szükséglethez kapcsolódó igényt választják a gyermek érdekében állónak.

Az intézményi objektív szelekciós mechanizmusa

Az intézményes viszonyok közepette folytatott gyermekvédelmi tevékenység a szükségletek, igények azonosítása terén számos hibázási lehetőséget rejt magában. Ilyen torzításokat és diszfunkciókat előidéző jelenség a személyes törekvések, késztetések, problémák, vélemények intézményi objektíven keresztüli szűrése. Azokban a szakellátó intézményekben tapasztalható a szolgáltatást igénybevevők igényeit drasztikusan szelektáló mechanizmusok működtetése, ahol az intézmény feladatellátása olyan sajátos érdekeltség mentén szerveződik, amelyek nem fedik le teljességgel (esetleg csak igen kis részben) az ügyfélként jelen levő gyermekek és családok érdekkörét. Itt többé-kevésbé elkülönül egymástól a kliensek és az intézmény önálló érdekeltsége: az intézmény csak azokat a kliensi szükségleteket hajlandó felismerni, közösségi szinten megfogalmazni, és érdekként támogatni, amelyeket összeilleszthetőnek ítél az intézmény legfőbb érdekeinek minősített célokkal. Ezek a célkitűzések nagyjából finanszírozást csökkentő-átcsoportosító, kényelmi-munkaszervezési, feladat- és/vagy felelősségáthárítási tartalommal bírnak, leegyszerűsítő, uniformizáló jellegűek, s többnyire nyíltan nem fogalmazódnak meg, de kimondatlanul is érvényesülnek (meghatározzák a döntéshozatal és a cselekvés súlyát, irányát). A gyermekek és családjaik érdekeit tehát aszerint szűri meg az intézmény, hogy hozzájárulnak-e az elkülönülő intézményi érdekek érvényesítéséhez vagy sem; ha igen, akkor képviseli, forrásokat, intézkedéseket mozgósít realizálásához, ha nem, akkor figyelmen kívül hagyja, negligálja, bagatellizálja, netán el is nyomja, elrejtí, elhallgattatja.

Optimális esetben a szolgáltatást nyújtók érdekköre az igénybe vevőkével teljességgel fedésben van, nem munkálkodik az intézmény olyan erőfeszítésektől vezérelve, amelyek nem vezethetők le, nem hozhatók összefüggésbe a célcsoportja általánosítható érdekeltségével. Ezzel szemben az igényeket korlátozó önérdék-érvényesítő szervezetekre mindenképpen jellemző, hogy nem a felhasználók gondos aprólékossággal felmért szükségleteit, igényeit állítja előtérbe követendő intézményi érdekeként, hanem azoknak csupán bizonyos típusaival foglakozik, mégpedig azokkal, amelyeket eszközként használhat saját érdekeinek teljesüléséhez. Ezek az intézmények óvakodnak attól, hogy kiépítsék a valós szükségletek meglátásának, az igények kifejeződésének intézményi garanciáit, érdemi működést nem, csupán formális szerep-betöltést várnak el az érdekképviseleti

helyzetet teremtő fórumoktól, az alulról építkező közösségi kezdeményezéseket erős kontroll alatt tartják, vagy kibontakozásukat gátolják. Az intézményi objektív szűrőn kiszzelektálódó szükségletek, igények, érdekek összességében válasz nélkül maradnak.

A probléma illusztrálására kiragadok néhány példát a terepen tapasztalható gyermekeket sújtó drasztikus érdeksérelmek köréből:

- a családból való kiszakadás és az új környezethez, életkeretekhez alkalmazkodás traumája a gyermek lelkében feloldatlan marad a pszichológiai segítség elmaradásának következményeként;
- a családtagok látogatási idejének szűk keretek közé szorítása, a zavartalan együttlétekre alkalmas helyiség hiánya;
- a gyermeknek korábbi, megszokott iskoláját elhagyva az intézmény belső iskolájában kell tanulmányait folytatnia;
- a pszichésen sérült személyiségű gyermek jelzésszerű, figyelemfelhívó, segítségkérő „üzeneteire” (pl. agresszív telítettség, nárcisztikus magatartás, gátlástalan örömszerzés, kleptománia, pirománia, regresszió, sztereotip cselekvések) a gondozószemélyzet szankciók életbe léptetésével, büntetési módozatok alkalmazásával reagál;
- a személyiség- és magatartásproblémák egysíkú kezelése gyógyszerterápiával;
- az iskolai szünet időszakában az átmeneti (az otthon tartózkodók és a táborozók távolléte miatti) létszámcsökkenés a gyermekcsoportok összevonását, egyes bent maradt gyermekek más lakóegységbe történő átköltöztetését vonja maga után;
- központi konyha üzemeltetése és a közös ebédlőben zajló étkeztetés, de általánosságban a csoportgazdálkodás hiánya;
- a gyermek ösztönzése arra, hogy zsebpénzéből tisztálkodási szereket, ruhaneműt, tanszert vegyen;
- az intézmény falain belüli szabadidős elfoglaltságok, foglalkozások preferálása a településen, lakókörnyezetben elérhető rekreációs szolgáltatásokkal szemben;
- a rendszeres és sokszínű sportfoglalkozások, kulturális, művészeti, technikai jellegű alkotó tevékenységek nélkülözése;
- „megfeledkezés” a név- és születésnapok megünnepléséről;
- a továbbtanulni szándékozó gyermek akadályoztatása lelkesedésének letörésével, elbizonytalanításával, anyagi okokra hivatkozással, az információk megszerzésének és megosztásának elmulasztásával, stb.;
- a gyermekek (kérésre sem) kapnak lehetőséget és támogatást a számítógép használathoz, az idegen nyelv tanuláshoz;
- a gyermekönkormányzati képviselőket az intézményvezetés vagy más megbízott felnőtt személy jelöli ki;
- a gyermekönkormányzat véleményeinek, javaslatainak figyelmen kívül, illetve elfogadható válasz nélkül hagyása;
- az alkalmazkodókész, jó magatartású utógondozói ellátott fiatal felnőtt jogszabályilag lehetséges végső időpontig tartó gondozása, így leválásának halogatása;
- a gazdasági ügyintéző és kisegítő technikai személyzet szakapparátushoz viszonyított magas számából származtatható finanszírozási aránytalanság, pénzforrás pazarlás.

Összegzésként leszögezhető, hogy minél inkább eltávolodik az intézményi magatartás a felhasználói, partnerei szükségleteitől, igényeitől, azoktól minél elrugaszkodóbb, különbözőbb, elidegenedettebb érdekek szerint irányítja működésmódját, feladat-végrehajtási protokollját, annál kiterjedtebb és súlyosabb intézményi abúzust követ el.

A differenciált helyzetfeltárás problematikája

A gondjaira bízott gyermekek fejlődési szükségleteinek ellátásáért, pszicho-szomatikus traumáinak gyógyításáért, szocializációs deficitjeinek pótlásáért, személyiségfejlődési zavarainak, családi problémáinak kezeléséért tevélegesen felelősséget vállaló gyermekotthonnak szembe kell néznie a szükségletek, sérülések, problémák differenciált felismerésének és megállapításának rendkívül összetett és időigényes feladatával. A megfelelő bánásmód és beavatkozási módszerek kijelöléséhez ugyanis megkerülhetetlen tisztázni, hogy milyen háttérű tényezőkre (okokra, körülményekre) vezethetők vissza mindazok a szükségletek, hiányosságok, problémák, amelyeket a szakértői-team (gyermekotthoni szakemberstáb, szülők, külső szakértők) a gyermek személyiségstruktúrájában, magatartásjegyeiben feltárt. Az esetvezetés tervezési fázisaiban a gyermek szomatikus és magatartásbeli (értelmi, érzelmi, akarati) reakcióinak megértéséhez kísérletet kell tenni a személyiséget formáló különféle pszichés tényezők módszeres szétválasztására. Különbséget kell tenni aközött, hogy mit hordoznak, miben nyilvánulnak meg

- a korosztályi fejlődési szükségletek és egyéni eltérések,
- a családban átélt elhanyagolás, bántalmazás pszichés következményei,
- a családtól való elszakítás, a megszokott környezetből történő kiemelés keltette trauma, gyász, veszteség hatásai,
- a szociokulturális sajátosságokból adódó különbségek,
- az elsajátított szocializációs minták elégtelensége, hiányosságai,
- a koherens, szilárd értékrend hiányából fakadó szocializációs defektus,
- a deviáns értékek, normák, szokások bevéődései,
- az esetleges fogyatékból vagy tartós betegségből származó különleges szükségletek, többlet-igények,
- az előzetes gyermekotthoni miliőártalmakból eredő személyiségfejlődési zavarok,
- az intézményes ellátás meglévő hiányosságaiban, fennálló kedvezőtlen feltételrendszerében gyökerező problémák.

A differenciált okozati megközelítés sarkalatos kérdése a gyermekvédelmi szakellátásnak. Az okcsoportok megkülönböztetése nélkül az adekvát beavatkozás megtalálásának csekély az esélye, csupán véletlenszerű próbálkozássá, tüneti szintű kezeléssé devalválódik a gyermekotthoni fejlesztés, nevelés, gyógyítás. A tudatos és célirányos segítségnyújtás megtervezéséhez, majd végrehajtásához vizsgálat alá kell vonni, hogy a gyermek értékei, gondolatai, érzelmei, cselekedetei mögött milyen élmények, hatások, minták húzódnak meg, hol keresendők a beavatkozási pontok a kívánt változások elindításához. Ha a tünetek és a feltételezhető okok bonyolult szövevényének kibogozásáról az esetvezető szakemberek megfelelnek vagy attól elhatárolódnak, vagyis ha nem történnek lépések a háttérelmek megvilágítására, akkor a beutalt gyermek magára marad problémáival, és annak minden következményével (romló iskolai teljesítmény, mentális és szomatikus betegségek, szökés, pszichoaktív szerek használata, kriminalitás, stb.).

A gyermek pszichés reakciói, magatartásjellemzői háttérében „munkálkodó” indítékok és befolyásoló hatások feltárásával elkerülhető az intézményes ellátás jó néhány „csapdahelyzete”. Ennek hiánya ugyanis nagy valószínűséggel többoldalú téves szakmai fellépést eredményez:

1. A szükségleteknek, problémaokoknak csupán részleges kezelése történik meg a teljesség igénye nélkül, aminek következtében a kielégületlen szükségletek a személyiség fejlődésében zavart keltenek, a megoldatlan problémák elmélyülnek.
2. A segítségnyújtásban eljárók tévesen ismerik fel a kiváltó okokat, ezért a beavatkozás célt téveszt.
3. Az okok-okozatok egyoldalú szemlélete elvezethet a saját felelősség háritásához. Az ilyen szemléletű hozzáállás minden felmerülő nehézségért, újonnan kialakult vagy tartósan fennmaradó problémahelyzetért többnyire a szülőt, a gyermeket, vagy az ellátórendszer más szolgáltatóit teszi felelőssé, illetve a fenntartót vagy a jogalkotót hibáztatja.
4. A tipikus, gyakran előforduló problémák kialakulására úgy tekint az intézményi közösség, mint amiknek a bekövetkezése szinte természetes, törvényszerű velejárója az ellátásnak.

Ezáltal e gondok valódi súlyukhoz mérten kisebb intenzitású, kevésbé sürgős intézkedést foganatosítanak. Szélsőséges esetekben egyáltalán nem vált ki közösségi fellépést, a megoldhatatlannak minősített problémák gyakorlatilag elfogadottá, de legalábbis eltűrtté válnak.

5. Az előbbieken megemlített rendellenességhez szorosan kapcsolódik a mennyiségi szemlélet jelensége. Ezzel ott találkozhatunk, ahol az intézmény funkcionálását a problémacsoportok újratermelődése, krónikus megléte ellenére is rendben levőnek ítélik meg a működtetők, ugyanakkor (ellentétben a problémákat „legitimáló” beállítottsággal) itt már megfogalmazódik a szándék az észlelt problémák megszüntetésére. Az ebből gyökerező cselekvés azonban nem a létező gyakorlat felülvizsgálatára és korrekciójára irányul, hanem ellátási többletelemelek (pl. hosszabb gondozási idő, programbővítés, intenzív projektek nagyszámú lebonyolítása, gondozószemélyzet számának növelése) bevonásával kívánja a problémásnak minősített helyzeteket kezelni.

Az időzítés követelménye

A gyermekvédelmi beavatkozások során a megfelelő időzítés elvének betartása döntő fontosságú eredményességi tényező. A szakellátás intézményeiben ezen tézis érvényesítése hármasszemponturnak megközelítésben értelmezhető:

- (1) a gyermek előéletében gyökerező problémák, hiányállapotok (traumatikus élmények, tapasztalatok, nélkülözések, veszteségek, fejlődési rendellenességek, szocializációs elmaradások) feloldásának, gyógyításának azonnali megkezdése;
- (2) megelőző lépésekkel elébe menni az újabb problémák, pszichés-érzelmi zavarok kialakulásának;
- (3) a jelentkező szükségletek, igények idejében történő kielégítése, s ezzel változási, fejlődési folyamatok indukálása.

A beutalási okokhoz kapcsolódó intra- és interperszonális problémák mérséklésének, megszüntetésének, terápiájának a gyermek családjából történő kiemelésével kell kezdetét vennie. Nemcsak arról van szó, hogy a vér szerinti családban átélt sérelmek kártalanítási folyamatát halaszthatatlanul el kell indítani, emellett azonnali segítséget kell a gyermeknek nyújtani ahhoz is, hogy feldolgozhassa a családjával történeteket, az elszakadás élményét, az új, ismeretlen, esetenként a megszokottól merőben eltérő életviszonyokhoz való alkalmazkodás stressz-hatásait. Az időzítés követelménye azonban nemcsak a „hozott” és a beilleszkedéssel járó problémák kezelésénél alapvető jelentőségű, a rehabilitáció teljes szakellátási szakaszában mérvadó. Magában foglalja annak előrelátását is, hogy a gyermekotthoni elhelyezés milyen lehetséges veszélyeket rejt magában, a csoporthelyzetben töltött időszak alatt milyen gondok, sérelmek felmerülésének van nagy kockázata. A rizikófaktorok ismeretében a körültekintő gyermekvédelmi munka e problémák, érdeksérelmek kibontakozását prevenciós eszközökkel módszeresen gátolja. A szakellátásban dolgozóknak tudniuk kell, hogy a személyes szükségletek, érdekek érvényesítésével összefüggő, elsősorban a gyermekotthoni életformából eredeztethető ártalmak létrejöttének veszélye idejében tett megelőző intézkedésekkel számottevően csökkenthető, egyes problémátípusokra vonatkozóan minimalizálható, másoknál teljességgel elhárítható. A prevenciós módszerek használatának elmulasztásával viszont a gyermekotthon akár rövid ideig tartó elhelyezés alatt is károsodást idéz elő a gyermek személyiségfejlődésében.

A szakellátási tevékenység kulcskérdése, hogy képes-e intézményeiben a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekeket megóvni a káros stressz-tényezőktől, le tudja-e építeni az intézmények keretei között a gyermekeket érő frusztráló élethelyzeteket, és hozzá tudja-e juttatni a gondozott gyermekeket az elkerülhetetlen tapasztalatok, élmények megértéséhez, feldolgozásához.

A gyermekotthonokban élő gyermekeknél tapasztalható magatartási problémák számottevő részét megítélésem szerint az okozza, hogy e gyermekek a családjukban és sajnálatosan később a gyermekotthonokban sem kaphatták meg idejében azt a támaszt és lehetőséget, amely elemi szükségleteiket kielégíthette volna. A súlyos és korrigálhatatlannak látszó személyiségfejlődési

eltérések mögött feltételezem, hogy fellelhetőek a tartósan kielégületlen szükségletek, a későn elindított beavatkozások, az elhalogatott vagy elhanyagolt pszichoterápiák, az ismeretek pótlásának és az elégtelenül fejlett készségek gyakorlásának elmaradása, az életkori fejlődési fokhoz igazodó tapasztalatszerzés korlátozott kivitelezhetősége, a szociokulturálisan eltérő szokások kétségbeesett erőltetése. Az a gyermekotthoni közösség, amely felismeri, hogy a helyesen azonosított és értelmezett fejlődési szükségletek megfelelő időben történő kielégítése a személyiségformálás legbiztosabb módszere, jó eséllyel megvalósítja programját.

Azokban a gyermekotthonokban, ahol a gyermekek nem nélkülöznek, ahol a felkészült és motivált szakemberstáb megtalálja, mozgásba hozza a gyermekek aktivitását, érdeklődését, kíváncsiságát, kísérletező, próbálkozó kedvét, ott a gyermekek abban válnak érdekeltté, hogy olyan újabb és újabb késztetéseket alakítsanak ki magukban, olyan igényeket fogalmazzanak meg, amelyek igazodnak a segítőszemélyzet által képviselt értékrendhez, elvárás- és magatartásmódhoz.

A megoldáskeresés technikája

A pontos szükségletfelmérés, a differenciált helyzetfeltárás és az igényekre adott válasz időzítésének szakszerűsége az esetkezelés előmenetelének meghatározó komponense, ugyanakkor az eredményességet további metodikai összetevők is befolyásolják, amelyek közül legfőképpen a megoldáskeresés technikája emelendő ki. Az esetvezetés menetébe beillesztendő teendők (napi életgyakorlati cselekvések, terápiás módszerek, fejlesztő foglalkozások, rehabilitációs feladatok stb.) megválasztásánál alapelv a gondozói, nevelői, terápiás bánásmód megoldásainak egyénre szabása. Minden egyes ellátott gyermeknél az adott személy szükségleteihez és problémáihoz leginkább illeszkedő, az egyedi sajátosságokra érzékeny megoldás-kombinációt kell a szakember-teamnek terveznie és véghezvinnie. A rendelkezésre álló módszerek, eljárások, eszközök jellegzetességeinek összevetésével ki kell választani az egyén számára indokolhatóan kedvező változásokkal kecsegtető, várhatóan sikeres közreműködési-beavatkozási módozatokat. Kizárólag azok a megoldások alkalmazhatóak, amelyek kapcsán az érdekel szakembereknek (akár igazolhatóan is) az a meggyőződése, hogy a gyermek javát szolgálja.

A megfelelőnek tartott intézkedések kijelölésének és végrehajtásának fázisában is különös gondossággal kell a szakembereknek tevékenykednie annak érdekében, hogy ne folytassanak hibás szakmai döntésen alapuló gyakorlatot. Itt szeretném felhívni a figyelmet két diszfunkcióról árulkodó jelenségre: az egyik a problémakezelés megoldásnak látszó megoldatlanságára utal, a másik a sémák és sablonok szerinti gondozásból fakadó ellentmondásokra.

A „megoldásnak látszó megoldatlanság” jelenségén azt értem, amikor születik ugyan valamilyen intézményes válasz a gyermek valamely problémájára, de valójában ez nem a tényleges megoldásra orientálódik, csupán az ellátással szembeni problémamegoldási feladatteljesítést elváró (ritkábban számon kérő) szakmai kötelezettségnek való virtuális megfelelés vezérli. Az ilyen intézkedés határfoka alacsony, viszont azt a látszatot kelti, hogy az intézmény megtesz minden tőle telhetőt. Annak mérése és értékelése többnyire már elmarad, hogy a beavatkozás elérte-e célját, ám az eredménytelenség kétségtelenül megmutatkozó jeleinek észlelésével sem merül fel, hogy indokolt változtatni a cselekvési stratégián, sőt hosszú ideig „megnyugtatólag” be lehet számolni arról, hogy „a probléma folyamatosan kezelés alatt áll”. Erre példa, ha a szexuális visszaélést vagy más súlyos bántalmazást átélt gyermek lelki gyógyítása kimerül azzal, hogy több hetes megszakításokkal szűk egy órában pszichológus foglalkozik a sérült gyermekkel.

A sémákból és sablonokból építkező gondozási-nevelési program hosszú távon szintén kudarccal végződik. Ezzel ott találkozhatunk, ahol a gyermekekről gondoskodás sematikusán szerveződik, vagyis ahol a gyermekek fejlesztésében (függetlenül sajátos személyiségállapotuktól, problémáiktól, szükségleteiktől) mechanikusan alkalmazzák a szokványosan használt eljárásokat és módszereket. Itt valódi esetvezetésről nem beszélhetünk, sokkal inkább „futószalagon” zajló ellátásról van szó, amely univerzális érvényűnek tartott elméleti sémáktól vezérelt. A működést az teszi sablonossá, hogy a privilegizált módszerek szolgáltatása az egyéni szempontok mérlegelése

nélkül mindenkire érvényesnek tartott. Ilyen közegben a gyermek szinte „átesik” a mindenkire nézve kötelezőnek előírt foglalkozásokon, napi eseményeken. Változatosságát, diszciplináris összetételét tekintve minél szűkebb körre szorítkozik az alkalmazott módszerkészlet, annál nagyobb valószínűséggel részesül a gyermek inadekvát gondozásban.

Az érdekezésség gyermekotthoni platformja

Az intézményes otthont nyújtó ellátásban elhelyezett gyermekek érdekeinek megjelenési közegét (a család mellett) mindenképp a gyermekotthoni (lakóotthoni) lakóegység gyermek- és felnőtt közössége, valamint a gyermekotthon egész szervezete alkotják. A fentiekben már említettem, hogy a gyermekotthon ideális esetben felfogható a szakellátást igénybe vevő gyermeknépesség meghatározott csoportjának érdekvédelmi, érdekképviseleti, érdekérvényesítési szervezeteként. Ennek értelmében a gyermekotthon feladata, hogy összegyűjtse a gondozott gyermekek (és családjaik) igényeit, s azokat intézményes fellépéssel, közreműködéssel, kapacitással realizálja. Azt is mondhatjuk, hogy a gyermekvédelmi intézmény nem fogalmazhat meg saját működésére vonatkozólag olyan érdekeket, amelyek ellentétesek, szembe állíthatóak a gyermekközösség érdekeivel. A gyermekotthon vezetőségének, apparátusának nagyon kell ügyelnie arra, hogy amikor az intézmény érdekeiről beszél, vagy annak ügyében jár el, akkor azt bizonyíthatóan, megdönthetetlenül alátámaszthatóan a gondjaira bízott gyermekek érdekében tegye.

Kevésbé egyértelműnek tűnhet viszont, hogy milyen álláspontot alakítson ki a gyermekotthon szakemberstábjá, ha a látszat szerint azt tapasztalja, hogy valamely gyermek érdeke szembehelyezkedik a szűkebb-tágabb gyermekcsoport többi tagjának érdekeltségével. Ilyenkor felmerül, hogy elkerülhetetlen fontossági sorrendet felállítani, muszáj a gyermekérdekek között alá-fölrendeltségi viszonyokat teremteni. Példaként hozható a terepen dolgozók részéről nem ritkán hangoztatott érv, hogy a társai felé bántalmazó vagy disszociális modellt jelentő magatartást tanúsító gyermeket azért szükséges elhelyezni a lakócsoportból, mert a többi gyermek érdeke ezt kívánja meg. Első benyomásra úgy tekinthetünk az ügyre, mintha szembenálló érdekek közül kellene választani, és indokolt előnybe részesíteni a csoportérdeket. Ha azonban mélyére nézünk a vázolt szituációnak, akkor láthatjuk, hogy nincs valódi érdekütközés, s az is világossá válik, hogy szakszerűtlen az az intézkedés, amely a gyermekek különféle érdekei között rangsort állít fel. A kérdés ugyanis nem az, hogy hogyan lehetséges az egyik fél érdekeit képviselni a másikéval szemben, sokkal inkább arra kell választ találni, hogy miként lehet mindkét fél érdekeinek eleget téve cselekedni. Sem szakmailag, sem emberileg nem fogadható el az, hogy egyes gyermekek jogainak védelme más gyermekek jogsérelmével valósuljon meg, még akkor sem (mint jelen esetünkben), ha a többség jogosultságainak megóvása a vezérlő szándék. Azt állítom, hogy még a példánkban illusztrált szélsőséges helyzetben sem ütköznek az individuális érdekek a nevelésbe vett gyermekek viszonyában, mert a csoportnak és az egyének is közös az érdeke, mégpedig az, hogy megszűnjön az érintett gyermek magatartásproblémája. Ebben a megközelítésben már a segítségnyújtásra helyeződik a hangsúly, arra, hogy milyen típusú, formájú intenzív és hathatós terápiás módszerre van a gyermeknek szüksége, és mire a csoport többi tagjának ahhoz, hogy egészséges fejlődésükre, biztonságukra ne jelentsen veszélyforrást társuk viselkedése. Az elhelyezés lehetősége végső megoldásként merülhet fel, ha a gondozási helyen minden kétséget kizárólag nem oldható meg a gyermek rehabilitációja, illetve ha kijelölhető olyan befogadó terápiás közösség, ahol viszont minden bizonnyal jó eséllyel megvalósulhat.

Úgy gondolom, a gyermekotthon nem válhat az érdekezésség megmérettetésének küzdőterévé sem a gyermek-gyermekcsoport, sem a gyermek-intézmény relációjában. A szakmai programnak és praxisnak a szereplők (gyermekek, szülők, szakszemélyzet) érdekezésség platformját kell létrehozni.

Gyermekérdekek mindenek felett – vagy mégsem?

A társadalom egyik leginkább sérülékeny népességcsoportját a gyermekek alkotják, mert a szükségleteik, igényeik, érdekeik érvényre juttatása terén egyenlőtlen erőviszonyban állnak a felnőttek döntési- és cselekvőképességével. Hogy függő helyzetük okán egészséges fejlődésük és felnőtté válásuk ne kerülhessen veszélybe, illetve ne szenvedhessen maradandó károsodást, különtámogatás, többletjellegű jogok és juttatások illetik meg a gyermekeket. Az is köztudott, hogy a gyermeknépesség sem egységes a nyújtandó állami, önkormányzati, családi védelem mértékét és intenzitását illetően. Egyes rész-csoportok körültekintőbb, fokozottabb, kiterjedtebb támasznyújtást igényelnek, mivel bizonyos okoknál fogva különösen akadályozott, segítség- és közösségfüggő a fejlődésüket, jóllétüket (és nem csupán a megélhetésüket, vagy még azt sem) biztosító javakhoz való hozzáférésük. Ide tartoznak a kisebb életkorú, a fogyatékkal élő, a tartós betegségben vagy személyiségfejlődési zavarban szenvedő gyermekek, és ide sorolható a bántalmazást és/vagy elhanyagolást átélt gyermekek csoportja is. Ha pedig a gyermekvédelmi beavatkozás igénye a gyermeknél különleges és/vagy speciális szükséglettel is társul, akkor kiemelt védelemre és többletjellegű támogatottságra szorul a gyermek.

Sokak tapasztalata az, hogy a gyermekvédelem intézményrendszerében (ahogy a társadalom más alrendszerében is) a gyerekek szenvedik el a legtöbb és legsúlyosabb jogsérelmeket, ők a legkiszolgáltatottabbak az alacsony minőségű ellátással szemben, s ennek nagy arányban válnak áldozataivá is. Helyzetüket a gyermekvédelem rendszerében az teszi sokszorosan nehezzé, hogy egyrészt létfontosságú a többlettámogatás iránti elemi igényük, más oldalról kimutatható az átlagosnál is gyengébb igény- és érdekérvényesítési pozíciójuk. Az ő (re)szocializációjuk és (re)habilitációjuk követeli meg a szolgáltatóktól a legjobb bánásmódot, keretfeltételeket, szaktudást, ezzel ellentétesen a szakemberek segítő viszonyulása nélkül a legkevésbé képesek megismerni jogaikat, élni a panasztétel, jogorvoslat lehetőségeivel, megfogalmazni és védeni érdekeiket. Így a többletszolgáltatás élvezői helyett „könnyen” a mulasztásos törvénysértéseket, az elvonásokat, az ellátási hiányosságokat elviselni kénytelen gondozottak helyzetébe kerülhetnek.

Néhány eszköz az anomáliák kiküszöbölésére

Ahhoz, hogy a gyermekek érdekeinek és jogainak sérelme semmilyen körülmények között ne történhessen meg a gyermekotthonokban, aktív megelőző és korrekciós eszközökkel kell az elvárható ellátási színvonal kialakítását és fenntartását előkészíteni, megalapozni:

1. Az állami, a fenntartói és a szakmai dekrétumokban kétségbevonhatatlanul világossá kell tenni, hogy a gyermekotthonokban élő gyermekeket érintő események nem az intézmény belügyét képezik. A szervezet saját működésmódjáról, eredményeiről és kudarcairól beszámolási kötelezettséggel tartozik a szolgáltatót finanszírozó helyi civil társadalomnak, az államnak, és mivel egy összekapcsolódó, egymásra épülő ellátórendszer tagja, a gyermekvédelem széles közösségének.
2. Az arra elkötelezett és felkészült civil szerveződések és szakmai grémiumok gyakorolhassanak kontrollfunkciót: kapjanak jogosítványt ahhoz, hogy feltáró, elemző, véleményalkotó tevékenységet folytathassanak a gyermekotthonok munkájáról.
3. Az otthont nyújtó ellátás tartalmának, jellemzőinek kivitelezéséhez mérhető, ellenőrizhető, számon kérhető jogi és módszertani garanciák mutassanak eligazodást és útmutatást.
4. A lefektetett minőségi követelmények teljesíthetőségéhez minden gyermekotthonban dolgozó szakember előtt váljon lehetővé (és egyszerűen hozzáférhetővé) a magas színvonalú külső szaktanácsadás igénybevétele. A konzultáns segítsége egyéni és csoportos formában, rendszeresen vagy alkalomhoz kötődően is legyen elérhető.
5. A gyermekotthonok (illetve fenntartóik) minőségfejlesztési célzattal elismert munkacsoportokat, prominens szakértőket kérhessenek fel a feladatellátásuk részletekre kiterjedő szakmai aspektusú monitorozására.

6. Szakpolitikai és gazdasági érvekkel egyaránt alá kell támasztani, hogy a teljesítmény, az eredmény, a hatékonyság mérése nem csupán ajánlott, de megkövetelt is az intézményektől.
7. A gyermekotthonok feladatkörében kiemelten szerepeljen, hogy empirikus vizsgálatokkal rendszeresen kimutatniuk és igazolniuk kell, hogy a gyermekek személyiségvonásaiban, adaptációs készségeiben, kapcsolati konfliktusaiban pozitív változások következnek be az intézményben tartózkodásuk alatt.
8. A törvényességi rendelkezésekben és a kollektív módszertani szabályozásban lefektetett szolgáltatási minimumkövetelmények, ellátási alapfeltételek meglétét rendszeresen és nagy aprólékossággal ellenőrizni szükséges.
9. A megállapított hiányosságok felszámolását rövid határidő előírásával, és kijelölt külső szakértő(k) bevonásával készülő intézkedési terv(ek) foganatosításával kell számon kérni, ha szükséges szankciók kilátásba helyezésével kikényszeríteni.
10. A szakszerű, sikeres, hatékony munkát végző munkaközösségek kerüljenek „reflektorfénybe”, minél többet tudhassunk meg róluk, láthassuk mindennapjaikat, módszereiket, halhassuk tapasztalataikat, véleményüket. Nem maradhat el a minőség nyilvános elismerése, díjazása, megbecsülése sem.

Konklúziók és javaslatok

Akkor beszélhetünk szükséglet-orientált intézményes gondoskodásról, ha a gyermek és környezete kölcsönhatásában a gyermekotthoni közösség nemcsak eltűri vagy elfogadja a gyermek individuális szükségleteit, de folyamatosan lépéseket tesz azért, hogy minél aprólékosabban megismerje azokat, inspiráló légkört teremtsen a szükségletek feltárásához, megértéséhez, a gyermeket segíti, ösztönzi abban, hogy magában felismerje, azonosítsa, majd nyíltan vállalja és artikulálja belső késztetéseit. A gyermekben olyan kép kialakítására törekszik, ami arról tanúskodik, hogy a körülötte levő és róla gondoskodó felnőtt személyek kíváncsiak a belső hajtóerőire, motivációira, érzelmeire, gondolataira. A gyermek felé közvetített üzenet arról szól, hogy késztetéseit, vágyait, feszültségeit ne zárja belső világába, mert az a környezete számára fontos és értékes. Ha megérzi a gyermek, hogy a gondozói-segítői valóban tenni is akarnak azért, hogy szükségletei, motivációi kielégülhessenek, akkor a gyermek elég közel engedí magához a gondozót belső folyamatai megismeréséhez, indítékai, viselkedésének mozgatói észrevételéhez, és fel meri vállalni az egyéni kitárulkozás kockázatát, mert nem kiszolgáltatottságként éli meg azt, hanem lehetőségként. Ilyen közegben már biztonsággal vállalható, érdeklődésre számot tartó, komolyan vett az individuális szükséglet, aminek igényekben megfogalmazódó változatos kifejeződése, sokoldalú kinyilvánítása az egyik legszembetűnőbb jele annak, hogy a gyermekotthon jól látja el feladatát.

A szakellátásban szervezett szolgáltatások akkor bizonyulnak professzionálisnak, ha a gyermekek testi, lelki és szociális életvilágában keresendő szükségleteit egyaránt megcélazzák, s azok kielégítésének körülményeit, módozatait, feladatait konkrét igényként jelenítik meg. Az esetvitel személyre szabott arculatának tervezésekor fő szempontként tekinthetünk az egyénre sajátosan jellemző igények előtérbe állítására. Csupán a szolgáltatást felhasználó gyermekek igényeit megértéssel, biztatással fogadó, annak teret engedő intézmény láthatja el gyermekvédelmi funkcióját. A megértésnek azonban tettekkel kell társulnia: az intézmény szervezeti, környezeti, módszertani berendezkedésének minden részletében azt a célt kell szolgálnia, hogy a gyermekek átélhessék mindazt a figyelmet, törődést, aktivitást, foglalkoztatást, amire aktuálisan szükségük van. Minél érzékenyebb módon és kifinomultabb eszközökkel képes a rendszer választ adni a kliensek igényeire, annál hatékonyabb eszközét adja a személyiségfejlődési, családi, kapcsolati, gyermeknevelési problémák kezelésének.

Az intézményes ellátás rendszerspecifikus tulajdonsága, hogy relatíve kedvezőtlen terepet nyújt az egyéni érdekek spontán kibontakozásához. Ezért szilárd elhatározással, erőteljes fellépéssel és folyamatos nyomon követéssel kompenzálni kell e gyengeségét a rendszernek. A gyermekvédelem személy- és intézményközi interakcióiban csakis a gyermek érdeke lehet

mérvadó. A gyermekotthonok testületeinek minden beutalt gyermek érdepreferenciáit tiszteletben tartania és óvnia kell. Ezeknél a szolgáltatóknál fel sem merülhet, hogy az intézmény követhet olyan érdekeket, ami ellentétes a gyermekekével, vagy a gyermekeknek lehetnek olyan érdekei, amik a szervezetnek nem fontosak. Az érdekérvényesítés nézőpontjából (is) a gyermekotthon szakemberei akkor végzik kielégítően a munkájukat, ha a gyermekek tudják, érzik azt, hogy velük és értük történnek az események.

Végezetül megragadom az alkalmat, hogy a szakellátórendszer szereplőihöz címezsek egy-egy, a stratégiai fejlesztés lehetséges irányait szem előtt tartó javaslatot:

1. Érdemesnek tartom átgondolni, hogy a teljes körű ellátás területén hogyan lehetne garantálni a mainál számottevően egységesebb országos ellátási minőséget. Mit kellene tenni azért, hogy a felhasználóknak ténylegesen nyújtott szolgáltatás nívója kevésbé függjön a fenntartó és a működtető érték-beállítottságától, szemléletétől? Hogyan érhető el, hogy az ország bármely gyermekotthonába kerülő gyermek feltétlenül hozzájuthasson legalább a minimálisan elégségesnek és elfogadhatónak tartott támogatásokhoz, javakhoz? Ezzel kapcsolatosan a gyermekvédelem joganyaga jelenleg is számos kérdésben meghatároz normákat. Ahhoz azonban, hogy valamennyi érintett számára egyértelmű lehessen, mi az, ami minden körülmények között megilleti a gyermekotthonban elhelyezett gyermeket, illetve mi az, amit alapfeladatoként köteles biztosítani az intézmény, az előírásokat mindenképpen mérhetően és számon kérhetően kell megszabni. Ezért indokoltnak vélem a jogszabályilag deklarált ellátási minimumnormák számszerűsített körének bővítését: a ruházat, a tisztálkodási és tisztítási szerek, a sportfoglalkozások, a kulturális és szabadidős tevékenységek, a tanszerek, stb. finanszírozásához a zsebpénz-folyósításhoz hasonlóan (az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének meghatározott arányában) ajánlatosnak tartom kijelölni azt a pénzösszeget, aminek mértékénél nem lehet kevesebb az adott ellátási elemre szánt ráfordítás.
2. A felügyeleti szervek revizori vizsgálataik során amellet, hogy értékelik a törvényességi keretek betartásának létrejöttét, milyenségét, szenteljenek kellő figyelmet és időt a szakmailag indokolt (elsősorban a törvény szellemiségéből és nem a betűjéből levezethető) elvárások, feladatok, szabályok érvényesülésének fejtegetésére is. Ellenőrizték és kérjék számon például a jó minőségű intenzív mentálhigiénés, lelki segítségnyújtó, személyiségkorrekciós, rekreációs, önállóságra nevelő, családtámogató, háztartásgazdálkodásra felkészítő szolgáltatásokat előfeltételező körülmények, tréningek, terápiák, foglalkozások (stb.) meglétét.
3. A fenntartók a pénzforrások felhasználását ne csak a pénzügyi, számviteli, közbeszerzési, költségtakarékossági követelményszempontok alapján vizsgálják és tervezzék, gondolják át, hogy a megvalósításra szánt beruházás, átalakítás, stb. valóban megfelel-e a korunkba illő szakmai normáknak. (Példaként hozható a gyermekotthoni lakóegységek "örökös" felújítására szánt pénzeszközök felemésztése a korszerűbb lakásotthonok létesítése helyett.) Ezen kívül nagy erővel keressék, elemezzék, hogy milyen természetű gazdálkodási, infrastruktúrafejlesztési változtatások szolgálhatják leginkább a kívánatos szakmai érdekek érvényre juttatását. A hosszabb távú tervezésnek már az európai uniós gyermekvédelmi irányelvek és szakmai követelmények felé kell tekintenie, amely normák a jelenlegi magyarországi jogi szabályozástól helyenként lényegesen eltérnek (pl. a gyermekotthonban élők össz- és csoportlétszámának tekintetében).
4. Minden egyes gyermekotthon (lakásotthon) fogalmazza meg és indokolja (a feltételrendszer szemléltetésével, a szakmai, elhelyezési, tárgyi, finanszírozási kapacitás bemutatásával), miféle típusú problémákat, milyen jellegű traumákat, elmaradásokat, személyiségfejlődési eltéréseket képes kezelni, gyógyítani, mérsékelni.

A kiterjedt szakmaközösség a gyermekotthonok módszertani megújulása érdekében

- állítsa össze a szakmai alapelvek, modellek, szabályok egységes szerkezetbe foglalt átfogó és részletes leírását;

- foglalja dokumentumba az intézményes ellátás feladatrendszerét (minden egyes munkakör kompetenciatartományát, felelősségi és tevékenységi tartalmát);
- dolgozza ki a szükségletfeltáró módszerek, technikák adaptációját a bántalmazott, elhanyagolt, érzelmileg sérült gyermekek eseteire;
- készítse el az alkalmazható/alkalmazandó személyiségfejlesztő tréningek, terápiák, foglalkozások összefoglaló listáját és funkciójuk ismertetését;
- szisztematikusan kutassa fel a gyermekotthonok formális és informális környezetében, hatásrendszerében a gyermekeket érő stressz-faktorokat, a frusztráló, feszültséget kiváltó történéseket, állapotokat, élményeket;
- gyűjtse össze a tipikusan előforduló problémahelyzeteket, analizálja azok háttértényezőit, lehetséges okait, s tekintse át a beavatkozás támpontjait, a megoldás alternatíváit.

Józsa Viktor